

Николай Проданов

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ И ИНИЦИАТИВАТА “БЪЛГАРСКО ОТЕЧЕСТВО”

1. Началото на инициативата “Българско отечество” е поставено на 18 януари 1895 г., когато с княжески указ е постановено да се изработи енциклопедично съчинение, което да съдържа всестранно описание на българската земя и народ. То трябва да бъде публикувано в поредица от илюстрирани списания, чиято цена да е възможно най-ниска. С конкретната отговорност за изпълнението на указа е натоварен министърът на народното просвещение и нарочен редакционен съвет. В първоначалния му състав влизат: Иван Вазов, проф. Марин Бъчеваров, проф. Димитър Агура, проф. Иван Шишманов, проф. Георги Златарски, Христофор Хесапчиев, Димитър К. Попов, Иван Саранов и Георги Данаилов.

Инициативата е замислена като български аналог на прочутите в Европа издания – “Patria Beigica” и “Die Osterreichisch – Ungarische Monarchie in Wort und Bild”. В кратки срокове са подготвени правилник и общ план за работата на “Българско отечество”. Създаден е паричен фонд, който трябва да обезпечи издаването на съчинението.

Независимо от сериозните затруднения, докъм 1907 – 1908 г. начинанието работи. В Редакционния комитет са депозираны няколко готови очерци. Университетската криза от 1907 г. обаче довежда до почти пълн

застой на “Българско отечество”. След края на Първата световна война то е официално закрито, а финансовите средства – прехвърлени в специален фонд към БАН. Различна е съдбата на вече написаните материали. Някои от тях са публикувани в други издания, други остават в архивата на “Българско отечество” в ръкопис¹.

2. Желанието на Алеко Константинов да сътрудничи на “Българско отечество” е известно на литературно-историческата наука. В пълното издание на неговите съчинения е публикувано негово писмо до Редакционния комитет на “Българско отечество” от 26 август 1896 г., в което той заявява, че иска да му се “възложи съставянето на един малък отдел под титлата “Живописна България” за бъдещото издание на “Българско отечество”. В този отдел аз се наемам да поместя отделни художествени описания на най-живописните местности в нашето отечество, които ще подбера в съгласие с Комитета...”².

В последно време Радослав Радев обърна внимание на тази подробност от замислите на А. Константинов. Той смята, че идеята на писателя е показателна за своеобразен прелом в творчеството му – за появилото се желание “да види истинската, а не опаката страна на живота след Освобождението”³. Трагичната му смърт (11 май 1897 г.) попречва на Алеко Константинов да напише замислените очерци. Неговата идея обаче е възприета и доразвита от Редакционния комитет на “Българско отечество”. Илия Тодоров прави твърде непълно и неточно пояснение за извършеното – “Изпълнението на тази идея комитетът “Българско отечество” възложил през 1903 г. на Иван Вазов, който успял да я осъществи едва към края на живота си, използвайки предложеното от Алеко Константинов заглавие”⁴.

3. Публикуваните по-долу документи дават ясна и точна представа за съдбата на Алековия проект. Те не

изчерпват напълно информацията по интересувания ни въпрос, съдържаща се в архивния фонд на “Българско отечество”. Други официални текстове от този фонд съдържат напр. сведения за финансовата помощ, оказана на: Иван Вазов (500 лв. през 1901 г.); Кирил Христов (300 лв. през 1899 г.); Димитър К. Попов (1000 лв.), за да могат те да посетят онези български краища, които ще бъдат обект на очерците. Целият проблем може да бъде разгледан подробно в рамките на едно изчерпателно изследване, посветено на мястото и ролята на инициативата “Българско отечество” в културния живот на следосвобожденското ни общество.

Извадките от документите се публикуват в автентичния си вид. Осъществена е незначителна редакционна намеса в пунктуацията.

№ 1

Из протокол № 14 (8 октомври 1896 г.) на Редакционния комитет на “Българско отечество”

Заседанието се откри в 5 1/2 часа под председателството на г. Министъра на Народното Просвещение Константин Величков. От членовете отсъстваха г. г. Иван Д. Шишманов, Димитър Д. Агура, Иван Д. Саранов, Димитър К. Попов и Георги Н. Златарски. <...>

След това се прочетоха постъпилите заявления, както следва: <...>

7. От Алеко Константинов – предлага да даде някои художествени описания на местности из България – в една монография под название “Живописна България”.

Подигна се въпрос дали да има таквази монография в “Българско отечество”, понеже в плана досега не е предвидено. Дали да съществува тя като отделна монография, или да се разпредели измежду съответните монографии

на отдела “Природа” и как да се нарече тая монография – “Живописна България” или “Живописни местности на нашето отечество”. Разрешението на този въпрос остана за следующото заседание. <...>

НА-БАН, ф. 2к, оп. 1, а. е. 3, л. 19.

Ръкопис, оригинал.

№ 2

Из протокол № 15 (12 октомври 1896 г.) на Редакцияния комитет на “Българско отечество”

Заседанието се отвори в 5 1/2 часа, под председателството на г. Марин Бъчеваров, от членовете отсъствуваха г. г. Иван Вазов, Георги Н. Златарски и Иван Саранов.

Реши се новосъздадената в миналото заседание монография да носи название “Живописни кътове в България”. Величината на монографията да бъде до 5 (пет) коли. Да се обяви чрез вестниците, че се създава още една монография – с надслова ѝ и да се поканят лицата, желаещи да работят за тая монография. <...>

НА-БАН, ф. 2к, оп. 1, а. е. 3, л. 20.

Ръкопис, оригинал.

№ 3

Обявление от Редакцияния комитет на “Българско отечество”, изпратено до българските вестници с молба за публикуване

Известява се, че “Българско отечество” ще съдържа още една монография под названието “Живописни кътове в България”! Желаещите да пишат за тая монография

моля да заявят писмено в Комитета, най-късно до 1-ий декември н. г. (1896).

НА-БАН, ф. 2к, оп. 1, а. е. 22, л. 23.

Ръкопис, чернова.

№ 4

**Из протокол № 21 (16 ноември 1896 г.)
на Редакционния комитет на “Българско отечество”**

Заседанието се откри в 5 часа под председателстването на г. Марин Бъчеваров; от членовете отсъстваше г. Иван Вазов.

Комитетът реши да направи повторно един генерален преглед на определените лица като заявители и специалисти по отделните монографии. При това преглеждане Комитетът се запръ на монографията “Живописни кътове в България” и определи кътовете, които трябва да се опишат, както следва: Рила; Родопите; Витоша и Софийското поле; Кът от Балканите и Розовата долина; Дунавската долина и долината на Марица; Един кът от Черноморския бряг; Долината на Искъра; “Старо Търново”; Стари Преслав. <...>

НА-БАН, ф. 2к, оп. 1, а. е. 23, л. 25.

Ръкопис, оригинал.

№ 5

**Из Списък на лицата, които ще вземат участие в
изработването на списанието "Българско отечество"
(след 11 май 1897 г.)**

№ по ред	Монографии	Първоначален размер на монографията в коли	Отпосле определен размер на монографията в коли	Лицата, които първоначално са поканени да изработят монографията	Лицата, които са се отказали от изработването на монографията	Лицата, които са отговорили, че приемат да изработят монографията
5.	Живописни кътове	6 коли (общо)		Иван Вазов		Иван Вазов
	а) Кът от Балканите и Розова долина ⁵			Д. К. Попов		Д. К. Попов
	б) Витоша и Софийското поле ⁶			Иван Вазов		Иван Вазов
	в) Рила ⁷			Иван Вазов		Иван Вазов
	г) Родопите ⁸			Иван Вазов		Иван Вазов
	д) Дунавската долина ⁹			Кирил Христов		Кирил Христов
	е) Долината на Марица ¹⁰			П[енчо] Славейков Д. К. Попов	П[енчо] Славейков	Д. К. Попов
	ж) Един кът от Черноморския бряг ¹¹			Д. К. Попов		Д. К. Попов
	з) Долината на Янтра и Старо-Търново ¹²			Иван Вазов		Иван Вазов
	и) Долината на Искър ¹³			Иван Вазов		Иван Вазов
	к) Стари Преслав ¹⁴			Иван Вазов		Иван Вазов

НА-БАН, ф. 2к, оп. 1, а. е. 1, л. 28.

Ръкопис, оригинал.

№ 6

Из доклад на Редакционния комитет
на "Българско отечество" (7 февруари 1905 г.)
за дейността му през 1904 г.

До Н. Ц. В. Княза

Доклад

Според чл. 18 от Правилника за написване на "Българско отечество" честит съм да представя на Ваше Царско Височество доклад за дейността на Редакционния комитет през изтеклата 1904 година. <...>

Засега в Редакционния комитет има постъпили следните монографии, готови и предадени за рецензиране: <...>

г. Кирил Христов. Дунавска равнина. <...>

Председател на Редакционния комитет
на "Българско отечество"
Министър на народното просвещение:
Иван Д. Шишманов

НА-БАН, ф. 2к, оп. 1, а. е. 1, л. 79.
Ръкопис, оригинал.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. подробно за “Българско отечество” във: **Д. Велева**. Енциклопедия “Българско отечество” (Принос към историята на българската наука). – Известия на държавните архиви. Т. 50. С., 1985, с. 245–282; **Н. Проданов**. Инициативата “Българско отечество”. – В: **Пандели Кисимов**. Кратък очерк на въстанията на българите за освобождение през последните четири века до Освободителната война на 1877 г. Шумен, 1998, с. 4–13.

² **А. Константинов**. Събрани съчинения. Т. 4. С., 1981, с. 239–240.

³ **Р. Радев**. Алеко Константинов. Лице и опako. Варна, 1998, с. 47.

⁴ **А. Константинов**. Събрани съчинения. Т. 2. С., 1980, с. 280.

⁵ Най-акуратно към възложената си задача се отнася Иван Вазов. Тя хармонира с неговия дълбок и искрен интерес към българската природа. Писателят е и дълги години член на Редакционния комитет на “Българско отечество”, което също създава у него дълбока съпричастност към целите на инициативата.

Самият Вазов съобщава следното: “Преди години комитетът “Българско отечество” бе решил да ме натовари да дам за изданието му под същото име описания на някои живописни или забележителни местности в България. Между тях беше и Велико Търново. Аз приех с готовност предложението. Даваше ми се случай да пиша за чудната българска природа, която тъй обичах и обичам. За Търново особено ми беше драго да изкажа впечатленията си. Но аз никога не бях го посещавал и побързах да ида на гости на старата Асеновска столица, за която бях чувал и чел такива възхитителни описания. И тръгнах с железницата. Това беше през септември 1902 г.” [**Ив. Вазов**. За “Казаларската царица” (Съвременни бележки). – В: Събрани съчинения в 22 тома (по-нататък СС), Т. 10. С., 1977, с. 346.]

Същите факти Иван Вазов си припомня и на друго място: “Но в същата година (1902) по покана на комитета “Българско отечество” да опиша някои живописни кътове на България (между другото и долината на Янтра) аз посетих Търново – и това ми даде щастливата идея да се занимая с историята на древната българска столица и въобще с българското минало.” (Ив. Д. Шишманов, Иван Вазов. Спомени и документи. С предговор, добавки и бележки от М. Арнаудов. С., 1976, с. 125).

През спомената 1902 г. най-вероятно писателят е започнал и конкретната работа върху обещания по-рано цикъл от пътеписи (Вж. и СС, Т. 12. С., 1977, с. 374–375).

Впоследствие, когато става ясно, че “Българско отечество” няма да излезе като самостоятелно съчинение, Иван Вазов решава да публикува книга със заглавие “Нашата родина”, в която да включи готовите очерци. Запазен е планът за книгата (за пръв път публикуван от М. Арнаудов в Събрани съчинения на Вазов. С., 1945, 484–485). По неизвестни причини тази идея на писателя не е реализирана.

Първото издание на пътеписите, предназначени за “Българско отечество”, е в “Походна войнишка библиотека”, № 48, С., 1918. Показателно е, че Вазов ползва за брошурата си заглавието, утвърдено от “Българско отечество” – “Живописни кътове на България”.

Що се отнася до първия очерк от поредицата “Живописни кътове”, вероятно Вазов е смятал да предложи вариант от два по-стари свои пътеписи:

а) “Един кът от Стара планина”, публикуван за пръв път в “Наука”, г. II, 1882, кн. 2, с. 167–172, и кн. 6, с. 489–503, с дата под текста “Пловдив, 20 декември 1882 г.” (СС, Т. 12, с. 125–144).

б) “Розовата долина и Тунджа, публикуван за пръв път в “Денница”, Т. I, 1890, кн. 1, с. 28–35, и кн. 2, с. 71–78, с оригиналното заглавие “От Марица до Тунджа”, с дата под текста “Пловдив, 1886” (СС, Т. 12, с. 151–156).

⁶ Вероятно Иван Вазов пише специално за “Българско отечество” пътеписите “Витоша” (СС, Т. 12, с. 11–14) и “Софийската долина” (СС, Т. 12, с. 20–23). Петър Динеков и Илия Тодоров твърдят неправилно, че двата пътеписа (както и останалите, които Вазов пише специално за “Българско отечество”) са публикувани за пръв път в: Иван Вазов, Съчинения, I – XXVIII, Т. 17, който излиза в края на 1921 г. Всъщност пътеписите излизат за пръв път в: “Походна войнишка библиотека...”, с. 3–16.

⁷ Вероятно Иван Вазов пише специално за “Българско отечество” пътеписа “Рила” (СС, Т. 12, с. 69–73). Първа публикация в “Походна войнишка библиотека...”, с. 17–28.

⁸ Вероятно Иван Вазов създава за “Българско отечество” пътеписа “Родопите” (СС, Т. 12, с. 79–82) на базата на обширното си съчинение “В недрата на Родопите” (СС, Т. 11, с. 109–224). Първа публикация в: “Походна войнишка библиотека...”, с. 29–38.

⁹ Създаденият от Кирил Христов специално за “Българско отечество” пътепис за Дунавската долина не е публикуван приживе на автора. Ръкописът е запазен в НА–БАН, ф. 11к–Иван Шишманов, оп. 3, а. е. 1587. За пръв път издаден под заглавие “Между Балкана и Дунава” в: **К. Христов**, Съчинения. Т. 5. Ч. 2. Преводи. Непубликувани съчинения. Писма. С., 1968, с. 191–216.

¹⁰ Поелият задачата да напише пътеписа “Долината на Марица” Димитър Кръстев Попов (10 юни 1855 – 19 декември 1908) е обществено-политически деец, публицист и преводач. След Освобождението – секретар на Върховния касационен съд, началник на Статистическото бюро. В Източна Румелия е член на Върховния административен съд, прокурор и др. След 1894 г., когато се завръща от емиграция, е виден член на Народната партия и участва в редактирането на в-к “Мир”. Член на Редакционния комитет на “Българско отечество”. Владее 8 езика. Вж. обстояно в: С. С. Бобчев. Д. К. Попов. – Българска сбирка, № 2, 1909. Подробности за книжовните му ангажименти към “Българско отечество” не са известни.

¹¹ Подробности не са известни.

¹² На перото на Иван Вазов принадлежат няколко пътеписа, посветени на Велико Търново (СС, Т. 12, с. 185–205). Невъзможно е засега да се определи кой вариант е бил предназначен за “Българско отечество”.

¹³ Вероятно Иван Вазов е имал намерение да предостави на “Българско отечество” вариант на пътеписа “Искърски пролом” (СС, Т. 12, с. 41–46). Публикуван за пръв път във в. “Мир”, г. III, бр. 372 от 6 април 1897 г. със заглавие “Пътни драсчици по линията София – Роман”.

¹⁴ Вероятно Иван Вазов пише специално за “Българско отечество” пътеписа “Преслав” (СС, Т. 12, с. 206–211). Публикуван за пръв път в “Походна войнишка библиотека...”, с. 83–92. От текста на пътеписа става ясно, че Вазов посещава Преслав през 1902 г., възможно с отпуснатата от Редакцияния комитет през 1901 г. парична субсидия.